

EGON VIELROSE

PRZYMUSOWE OSZCZĘDZANIE A HANDEL ZAGRANICZNY

1. Samo pojęcie przymusowych oszczędności, jak również warunki, w jakich te oszczędności powstają, były w ostatnich latach przedmiotem pewnej kontrowersji¹. Wysuwano pogląd, że przymusowe oszczędzanie występuje wtedy, gdy stwarza się kredyt dla sfinansowania zwiększonych inwestycji. Jeżeli moce produkcyjne są wykorzystane w pełni, to zwiększenie zasobu środków trwałych może być zrealizowane tylko drogą zmniejszenia produkcji dóbr konsumpcyjnych. Proces polegałby zatem na odciągnięciu zasobów produkcyjnych od produkcji dóbr konsumpcyjnych i przesunięciu ich do produkcji dóbr inwestycyjnych. Rosną wtedy zarobki nominalne, a spada produkcja dóbr konsumpcyjnych. Wobec tego podnosi się poziom cen dóbr konsumpcyjnych do takiego poziomu, przy którym popyt na te dobra zrównuje się z podażą. Gdyby operować wielkościami realnymi, to okazałoby się, że wskutek tych wszystkich zmian konsumenci zostali zmuszeni do oszczędzania.

Pogląd taki nie daje się jednak utrzymać ani teoretycznie, ani — tym bardziej — w świetle faktów. Wzrost inwestycji może się nie wiązać ze spadkiem konsumpcji, jeżeli tylko produkcja rośnie w dostatecznym stopniu. Gdy rośnie całość, to musi rosnać co najmniej jeden składnik tej całości, ale mogą rosnać także wszystkie składniki, jedne silniej, inne słabiej.

Przedstawiony wyżej opis procesu powstawania przymusowego oszczędzania wydaje się szczególnie nietrafny w odniesieniu do krajów rozwijających się. W tych krajach istnieją duże zasoby nie wykorzystanej siły roboczej, które można by wykorzystać przy stosunkowo niewielkich nakładach dóbr inwestycyjnych, np. dla budowy dróg, co ma bardzo duże znaczenie dla wciągania coraz większych obszarów w orbitę rynków i dla ich aktywizacji gospodarczej. Jest też zazwyczaj dużo nie wykorzystanych środków trwałych, które można by uruchomić przez odpowiednie pokie-

¹ Por. artykuły: G. Mamalakis, *Forced Saving in Underdeveloped Countries: A Rediscovery or a Misapplication of a Concept*, *Economia Internazionale* 1964, t. XVII, nr 3; S. Schatz, J. Zielińska, *Forced Savings and Investment Opportunities in the Less Developed Economics*, *Economia Internazionale* 1966, t. XIX, nr 4. Uznajemy za słuszne stanowisko obu ostatnich autorów w tej sprawie.

rowanie popytem. Rośnie również wykwalifikowana kadra, która mogłaby obejmować funkcje kierownicze w gospodarce narodowej, jednak wąskie gardła, charakterystyczne dla krajów rozwijających się, zazwyczaj nie pozwalają na wzrost produkcji proporcjonalny do wzrostu popytu.

W takich warunkach przymusowe oszczędzanie występuje wtedy, gdy początkowy wzrost inwestycji lub początkowe rozszerzenie działalności państwa jest stosunkowo większe niż przyrost produktu społecznego. Jako przyrost produktu rozumiemy przy tym sumę przyrostu wywołanego przez uruchomienie nowych mocy produkcyjnych i przyrostu pochodzącego z pełniejszego wykorzystania mocy już istniejących. Znaczy to, że część produktu przeznaczona na konsumpcję jest mniejsza od krańcowej skłonności do konsumpcji.

Warunek ten można sformułować za pomocą wzoru. Produkt społeczny jest sumą algebraiczną pięciu składników:

$$P = K + W + I + E - M \quad (1)$$

gdzie P oznacza produkt społeczny, K — konsumpcję, W — bieżące wydatki państwa, I — inwestycje (łącznie z zastępowaniem zużytych środków trwałych), E — eksport towarów i usług, M — import towarów i usług. Wobec tego, że ważne będą zmiany tych wielkości zachodzące z biegiem czasu, zatem wszystkie one muszą być wyrażone w cenach porównywalnych. Ostatnie dwa składniki można zastąpić saldem obrotów towarów i usług, które oznaczamy przez S . Wielkość ta może być dodatnia, ujemna lub równa zero. Należy jednak pamiętać o tym, że otrzymuje się ją jako różnicę dwóch wielkości podzielonych przez odpowiednie wskaźniki cen, a nie jako wynik podzielenia różnicy dwóch wielkości wyrażonych w cenach bieżących przez wskaźnik cen.

Otrzymujemy w ten sposób nieco prostszy wzór

$$P = K + W + I + S \quad (2)$$

Załóżmy, że mamy równanie typu (2) dla dwóch okresów (np. dla dwóch kolejnych lat), które oznaczamy dodając subskrypty 0 i 1 przy odpowiednich symbolach. Przypuśćmy, że przez 0 oznaczamy okres przyjęty za podstawę dla porównań, a przez 1 okres porównywany. Mamy w takim razie następujące równania:

$$P_0 = K_0 + W_0 + I_0 + S_0 \quad (2a)$$

$$P_1 = K_1 + W_1 + I_1 + S_1 \quad (2b)$$

Odejmujemy pierwsze równanie od drugiego:

$$(P_1 - P_0) = (K_1 - K_0) + (W_1 - W_0) + (I_1 - I_0) + (S_1 - S_0) \quad (3)$$

Wyrażenia w nawiasach oznaczają przyrost odpowiednich wielkości w okresie 1 w porównaniu z okresem 0. Możemy je oznaczyć w skrócie

stawiając symbol różnicy Δ przed odpowiednią literą. Tak więc

$$P_1 - P_0 = \Delta P$$

$$K_1 - K_0 = \Delta K$$

$$W_1 - W_0 = \Delta W$$

$$I_1 - I_0 = \Delta I$$

$$S_1 - S_0 = \Delta S$$

Wzór (3) można zatem napisać również w postaci

$$\Delta P = \Delta K + \Delta W + \Delta I + \Delta S \quad (4)$$

Dzieląc obie strony przez ΔP otrzymujemy stąd wzór oparty na krańcowych przyrostach:

$$\frac{\Delta K}{\Delta P} + \frac{\Delta W}{\Delta P} + \frac{\Delta I}{\Delta P} + \frac{\Delta S}{\Delta P} = 1 \quad (5)$$

Schatz i Zieliński stwierdzają, że zachodzi przymusowe oszczędzanie, jeżeli spełniona jest nierówność²

$$\frac{\Delta I}{\Delta P} + \frac{\Delta W}{\Delta P} > 1 - KSK \quad (6)$$

gdzie KSK oznacza krańcową skłonność do konsumpcji w początkowej chwili procesu przymusowego oszczędzania. Zgodnie z przyjętą przez nas symboliką, krańcowa skłonność do konsumpcji jest

$$KSK = \frac{\Delta K}{\Delta P}$$

W związku z tym można nadać warunkowi (6) nieco inną postać:

$$\frac{\Delta I}{\Delta P} + \frac{\Delta W}{\Delta P} > 1 - \frac{\Delta K}{\Delta P} \quad (7)$$

czyli

$$\frac{\Delta K}{\Delta P} + \frac{\Delta W}{\Delta P} + \frac{\Delta I}{\Delta P} > 1. \quad (8)$$

Odejmując nierówność (8) stronami od równości (5) otrzymujemy wreszcie

$$\frac{\Delta S}{\Delta P} < 0 \quad (9)$$

² Schatz i Zieliński stwierdzają, że wzór ten jest uproszczeniem a że w zasadzie należałoby wprowadzać różne opóźnienia i przesunięcia w czasie. Wydaje się nam, że przy takich „udoskonaleńach” wzór przestałby się nadawać do praktycznego wykorzystania.

Oznacza to, że przymusowe oszczędzanie rozpoczyna się w okresie, w którym przyrost salda obrotów zagranicznych (towarów i usług) po raz pierwszy ma znak przeciwny niż przyrost produktu społecznego. Wobec tego, że produkt społeczny na ogół rośnie z biegiem czasu, zatem spadek salda obrotów z zagranicą świadczy zazwyczaj o istnieniu przymusowego oszczędzania.

Proces przymusowego oszczędzania trwa tak długo, aż znowu stosunek przyrostów $\Delta S/\Delta P$ staje się dodatni. Jeżeli wzrasta produkt społeczny, oznacza to, że oszczędzanie przymusowe trwa aż do chwili, gdy saldo obrotów z zagranicą osiągnie swój najniższy poziom.

Jako miarę natężenia przymusowego oszczędzania można by więc przyjąć iloraz

$$F = \frac{\Sigma \Delta S}{\Sigma \Delta P}$$

gdzie sumy w liczniku i mianowniku rozciągają się na wszystkie kolejne lata, w których iloraz $\Delta S : \Delta P$ miał wartość ujemną. Licznik tego ilorazu można by uznać za miarę bezwzględnych rozmiarów przymusowego oszczędzania.

Przymusowe oszczędzanie może się rozpocząć bądź z powodu kredytowania wzrostu inwestycji prywatnych, bądź też wskutek rozszerzania działalności państwa np. przez rozbudowę sieci szkolnictwa albo subsydiowanie eksportu. Proces oszczędzania rozpoczyna się z chwilą uruchomienia wydatków finansowych z kredytów, które prowadzą do tworzenia się dochodów i w ten sposób zwiększają ogólną kwotę wydatków konsumpcyjnych, podczas gdy produkcja dóbr konsumpcyjnych nie wzrasta w tym samym tempie.

Sytuację, kiedy zachodzi nierówność przeciwna w stosunku do nierówności (9), a więc gdy

$$\frac{\Delta S}{\Delta P} > 0 \quad (10)$$

można by określić — w przeciwieństwie do przymusowego oszczędzania — jako przymusowe wydatkowanie. Można sobie wyobrazić także sytuację „neutralną”, gdy zachodzi równość

$$\frac{\Delta S}{\Delta P} = 0 \quad (11)$$

Występuje zatem przymusowe oszczędzanie, przymusowe wydatkowanie lub sytuacja neutralna, zależnie od tego, czy wyrażenie

$$\frac{\Delta S}{\Delta P}$$

ma wartość ujemną, dodatnią, czy zerową. Warunek ten można przedstawić w postaci nieco dogodniejszej dla rachunków. Jeżeli zamiast licz-

nika i mianownika wstawimy odpowiednie różnice, zgodnie z definicją symboli ΔS i ΔP , to otrzymamy iloraz

$$\frac{S_1 - S_0}{P_1 - P_0}$$

Zamiast badać znak tego ilorazu, można badać znak różnicy

$$\frac{S_1}{P_1} - \frac{S_0}{P_0}$$

albo jeszcze inaczej, można porównywać ze sobą dwa ilorazy

$$\frac{S_1}{P_1} \quad \text{i} \quad \frac{S_0}{P_0}$$

Oszczędzanie przymusowe zachodzi wtedy, gdy

$$\frac{S_1}{P_1} < \frac{S_0}{P_0} \quad (12)$$

Jeżeli zachodzi nierówność przeciwna, to mamy przymusowe wydatkowanie, jeżeli natomiast oba ilorazy są sobie równe, to mamy sytuację neutralną.

2. Jeżeli istnieją informacje dotyczące produktu społecznego i jego składników za szereg lat i w cenach porównywalnych, to potrafimy — stosując wzór (9) lub (12) — stwierdzić istnienie lub nieistnienie przymusowego oszczędzania i potrafimy także mierzyć jego rozmiary. Ale często znajdujemy się w sytuacji tego rodzaju, że rozporządzamy tylko danymi wyrażonymi w cenach bieżących, a czasami nawet nie mamy potrzebnych informacji o poszczególnych składnikach produktu społecznego. Nie potrafimy wtedy mierzyć rozmiarów przymusowych oszczędności, możemy co najwyżej starać się zbadać, czy zachodzi czy nie zachodzi przymusowe oszczędzanie. W szczególności dla krajów rozwijających się znamy często tylko przybliżone wielkości różnych agregatów i to wyłącznie w cenach bieżących. Powstaje wobec tego pytanie, czy nie ma jakiegoś prostego sposobu rozpoznawania przymusowych oszczędności. Nasuwa się myśl, żeby korzystać z danych o handlu zagranicznym, gdyż dane takie są prowadzone w większości krajów według jednolitych kryteriów, a w statystyce krajów rozwijających się należą do najdokładniejszych informacji o charakterze liczbowym. Gdyby się udało znaleźć powiązanie między wielkością obrotów, w handlu zagranicznym a faktem istnienia lub nieistnienia przymusowego oszczędzania, mielibyśmy bardzo dogodne narzędzie diagnostyczne.

Zbadamy empirycznie dwie możliwości: 1) oparcie się na danych o produkcie społecznym, eksporcie i imporcie dóbr i usług w ocenach bieżących; 2) oparcie się wyłącznie na danych o eksporcie i imporcie to-

warów w cenach bieżących. Metoda 1) polegałaby na obliczaniu dla kolejnych lat stosunku salda obrotów z zagranicą (eksport — import) do produktu społecznego i na obserwowaniu zmian tego stosunku; spadek oznaczałby istnienie przymusowego oszczędzania, a wzrost jego nieistnienie. Metoda 2) polegałaby na obserwowaniu zmian salda obrotów towarowych z zagranicą wyrażonego w dolarach USA, których siła nabywcza zmienia się stosunkowo powoli; spadek salda oznaczałby, że istnieje przymusowe oszczędzanie.

Zbadajmy założenia, na których opiera się metoda 1). Zamiast wielkości realnych, wyrażonych w stałych cenach, mielibyśmy wielkości wyrażone w cenach bieżących. Będziemy je oznaczali małymi literami dla odróżnienia od wielkości, jakimi operowaliśmy dotychczas. Wielkości wyrażone w cenach bieżących wiążą się z wielkościami wyrażonymi w cenach porównywalnych za pomocą odpowiedniego wskaźnika cen. Możemy przyjąć, że okresem podstawowym dla tych wskaźników cen jest okres 0. W takim razie dla okresu 0 wielkości wyrażone w cenach bieżących i w cenach porównywalnych są jednakowe. Zatem

$$p_0 = P_0 \quad \text{i} \quad s_0 = S_0,$$

natomiast

$$p_1 = P_1 c_p \quad \text{i} \quad s_1 = S_1 c_s.$$

Metoda 1) polegałaby na porównywaniu ze sobą ilorazów

$$\frac{s_1}{p_1} \quad \text{i} \quad \frac{s_0}{p_0}$$

czyli ilorazów

$$\frac{S_1 c_s}{P_1 c_p} \quad \text{i} \quad \frac{S_0}{P_0}$$

zamiast

$$\frac{S_1}{P_1} \quad \text{i} \quad \frac{S_0}{P_0}.$$

Jeżeli wynik porównań ma być w obu przypadkach jednakowy, to musi zachodzić równość

$$c_s = c_p.$$

Znaczy to, że ceny towarów i usług importowanych oraz eksportowanych powinny się zmieniać w tym samym stosunku co ogólny poziom cen, odpowiadający całemu produktowi społecznemu. Warunek ten nie jest na ogół spełniony, nie wynika stąd jednak, że metoda 1) jest bezużyteczna. Wahania salda obrotów zagranicznych są zazwyczaj znacznie silniejsze niż wahania cen, wobec czego nierówność

$$\frac{s_1}{p_1} < \frac{s_0}{p_0} \quad (13)$$

pociąga za sobą zazwyczaj nierówność

$$\frac{s_1}{p_1} \cdot \frac{c_p}{c_s} < \frac{s_0}{p_0}, \quad (14)$$

czyli nierówność

$$\frac{S_1}{P_1} < \frac{S_0}{P_0}.$$

Można więc oczekiwać, że metoda 1) da w praktyce wyniki zupełnie zadowalające i że nierówność (13) świadczy o istnieniu przymusowego oszczędzania.

Podobne rozważania można przeprowadzić dla metody 2). Stosowalność jej wynika z dwóch faktów stwierdzonych empirycznie, mianowicie stąd, że wahania salda obrotów zagranicznych towarów i usług są silniejsze niż wahania cen (co uzasadnia metodę 1), a ponadto wahania obrotów towarowych decydują o wahaniami obrotów towarów i usług, a wahania produktu społecznego są niewielkie i powolne. Wobec tego, że metoda 2) wymaga spełnienia większej ilości warunków, można oczekiwać, że da wyniki nieco gorsze niż metoda 1) ale za to jest znacznie prostsza i daje szersze możliwości zastosowania, ponieważ nie wymaga tylu informacji co metoda 1).

3. Przedstawimy teraz empiryczne uzasadnienie obu proponowanych metod 1) i 2). W tym celu porównamy ustalenia uzyskane przy zastosowaniu tych metod z ustaleniami otrzymanymi przy zastosowaniu dokładnego kryterium (12) dla trzech krajów: Austrii, Hondurasu i Kanady.

Zliczając ilości symboli 0 stwierdzamy, że metoda dokładna, oparta na wzorze (12) pozwoliła ustalić istnienie przymusowego oszczędzania w 24 przypadkach, metoda (1) w 21 przypadkach, a metoda (2) w 25 przypadkach. Metoda (1) w czterech przypadkach nie wykryła istnienia przymusowego oszczędzania, a w jednym przypadku mylnie stwierdziła jego istnienie. Metoda (2) w dwóch przypadkach nie wykryła istniejącego przymusowego oszczędzania, a w trzech przypadkach mylnie stwierdziła istnienie oszczędzania. Metoda (1) daje w 25 przypadkach prawidłowe ustalenia nieistnienia przymusowego oszczędzania, a metoda (2) — w 23 przypadkach. W świetle tych wyników metoda (1) dała zatem błędne ustalenie w pięciu przypadkach, tak samo jak metoda (2). Tutaj więc obie metody okazały się jednakowo dobre. Świadczy to wyraźnie o tym, że bardzo prosta metoda (2) może oddać poważne usługi przy badaniu przymusowego oszczędzania, a ze względu na zakres rozporządzalnych danych sta-

Tabela 1

Ustalenie przymusowego oszczędzania różnymi metodami

Rok	<i>P</i>	<i>S</i>	<i>S : P</i>	Usta- lenie	<i>P</i>	<i>S</i>	<i>S : P</i>	Usta- lenie	<i>T</i> dol. USA	Usta- lenie
	W cenach 1954 r.				W cenach bieżących				Austria mln szylingów	
1948	55,5	-7,4	-0,133		29,0	-2,3	-0,079		- 93	
1949	66,0	-9,8	-0,148	0	40,1	-3,0	-0,075		-284	0
1950	74,8	-5,4	-0,072		49,5	-2,0	-0,040		-126	
1951	83,5	-5,0	-0,060		66,3	-3,5	-0,053	0	-199	0
1952	83,8	-4,4	-0,053		76,8	-1,8	-0,022		-145	
1953	85,9	2,0	0,023		83,0	1,9	0,022		- 8	
1954	93,8	0,3	0,003	0	93,4	0,3	0,003	0	- 43	0
1955	103,6	-3,6	-0,035	0	107,6	-2,1	-0,020	0	-188	0
1956	108,9	0,2	0,002		118,0	1,9	0,016		-125	
1957	115,3	-0,1	-0,001	0	130,8	1,7	0,013	0	-149	0
1958	120,0	-0,3	-0,002	0	136,7	2,6	0,020		-156	0
1959	123,4	-2,3	-0,019	0	143,3	1,8	0,013	0	-177	0
1960	133,7	-5,7	-0,043	0	161,3	-2,2	-0,016	0	-296	0
1961	139,9	-5,0	-0,036		177,5	-0,8	-0,006		-283	
1962	143,2	-4,1	-0,029		188,3	0,5	0,003		-288	0
1963	149,8	-5,0	-0,033	0	202,8	-0,2	-0,001	0	-349	0
1964	160,0	-5,4	-0,034	0	222,8	-0,5	-0,002	0	-501	0
1965	163,8	-7,2	-0,044	0	241,7	-1,8	-0,007	0	-644	0
	W cenach 1948 r.				W cenach bieżących				Honduras mln lempiras	
1950	403,4	25,8	0,064		410,4	51,9	0,126		-12	
1951	422,6	16,0	0,038	0	464,9	44,1	0,095	0	17	
1952	435,9	-11,0	-0,025	0	487,8	16,9	0,035	0	4	0
1953	464,3	-9,3	-0,020		567,6	35,2	0,062		14	
1954	434,8	-30,6	-0,070	0	468,1	10,6	0,019	0	4	0
1955	451,9	-34,7	-0,073	0	623,6	-2,0	-0,003	0	-5	0
1956	493,4	-13,7	-0,028		665,2	32,3	0,049		14	
1957	526,3	-30,1	-0,057	0	688,3	-5,3	-0,008	0	-4	0
1958	539,1	-13,8	-0,026		724,9	9,8	0,013		4	
1959	560,8	-0,3	-0,001		751,1	15,3	0,020		7	
1960	570,6	-11,4	-0,020	0	755,8	-0,6	-0,001	0	-9	0
1961	593,4	-6,7	-0,011		795,2	17,6	0,022		1	
1962	629,4	-11,7	-0,019	0	852,2	19,1	0,022		2	
1963	642,0	-32,6	-0,051	0	880,0	-6,5	-0,007	0	-12	0
1964	660,8	-30,4	-0,046		932,2	.	.		-8	
1965	709,7	-14,1	-0,020		1028,2	.	.		5	

c. d. Tabeli 1

Rok	<i>P</i>	<i>S</i>	<i>S : P</i>	Usta- lenie	<i>P</i>	<i>S</i>	<i>S : P</i>	Usta- lenie	<i>T</i> dol. USA	Usta- lenie
	W cenach 1957 r.				W cenach bieżących				Kanada mln dolarów	
1950	23926	219	0,009		18167	76	0,004		-16	
1951	25028	-8	-0,000	0	21230	154	0,007		-52	0
1952	26904	417	0,015		23759	487	0,021		420	
1953	27786	-245	-0,009	0	25296	-142	-0,006	0	-97	0
1954	27104	-145	-0,005		24644	-97	-0,004		-41	
1955	29363	-538	-0,018	0	27498	-281	-0,010	0	-242	0
1956	31939	-1122	-0,035	0	31021	-881	-0,029	0	-722	0
1957	32403	-885	-0,027		32403	-885	-0,027		-616	
1958	32797	-382	-0,012		33398	-522	-0,016		-160	
1959	33939	-825	-0,024	0	35472	-816	-0,023	0	-381	0
1960	34745	-533	-0,015		36840	-550	-0,014		-101	
1961	35711	-81	-0,002		38112	-220	-0,006		104	
1962	38085	105	0,003		41250	-129	-0,003		55	0
1963	40038	614	0,013		44142	256	0,006		381	
1964	42622	707	0,016		48168	386	0,008		755	
1965	45475	92	0,002	0	52848	-245	-0,005	0	123	0

Źródła: *Statistics of National Income and Expenditure*, UN Statistical Papers, Series H No. 7; *Yearbook of National Accounts Statistics* 1957, 1966.

Przez *T* oznaczyliśmy saldo obrotów towarowych w handlu zagranicznym, wyrażone w milionach dolarów USA w ocenach bieżących; *P*=produkt społeczny; *S*=saldo obrotów towarów i usług. Symbol „0” w kolumnach „ustalenie” oznacza, że dana metoda stwierdza istnienie przymusowego oszczędzania.

tystycznych możliwości jej stosowania są znacznie szersze niż dla metody dokładnej i metody (1). Wydaje się, że metoda (2) jest szczególnie przydatna do wykrywania pewnych ogólnych prawidłowości i tendencji, gdzie wyprowadza się wnioski raczej jakościowe, a nie ilościowe (np. tego typu, że przymusowe oszczędzanie zazwyczaj łączy się lub nie łączy z jakimiś innymi zjawiskami i procesami).

W takich przypadkach operuje się większą zbiorowością, np. danymi dla wielu krajów lub za szereg lat, tak że ewentualne błędne ustalenia nie mogą zaważyć decydująco na ostatecznych wynikach. W dalszej części tego artykułu podamy próbę tego rodzaju analizy zjawiska przymusowego oszczędzania.

3. Dla szeregu krajów wyznaczyliśmy lub ustaliliśmy następujący zestaw informacji:

a) istnienie lub nieistnienie przymusowego oszczędzania w latach 1959 i 1966, ustalone metodą (2); b) wysokość dochodu narodowego na mieszkańca; c) stosunek bieżących wydatków państwa do produktu społecznego w r. 1959; d) stosunek inwestycji brutto do produktu społecznego

w r. 1959. Dla niektórych krajów udało się zgromadzić tylko część tych informacji, toteż w dalszych tablicach, wyprowadzonych na podstawie tych danych, sumy „ogółem” mogą być różne.

Istnienie przymusowego oszczędzania zaznaczaliśmy (tab. 2) symbolem 0, przymusowe wydatkowanie oznaczaliśmy jako *W*, a sytuację neutralną za pomocą kreski —. Dane o dochodzie narodowym zaczerpnęliśmy z publikacji ONZ. Zaletą ich jest to, że są obliczone według jednolitej metodologii, ale za to obejmują nie tylko produkcję sfery materialnej, lecz także usługi. W związku z tym nie ma odpowiednich danych dla krajów obozu socjalistycznego, które obliczają dochód narodowy według odmiennej metodologii. Produkt społeczny także jest ujmowany łącznie z usługami.

Tabela 2

Oszczędzanie przymusowe — przegląd międzynarodowy

Kraj	Ustalenie		Dochód narodowy na mieszkańca w 1958 r. w dol. USA	<i>W</i> : <i>P</i>	<i>I</i> : <i>P</i>
	r. 1959	r. 1966			
Europa					
Albania	—	.	.		
Austria	0	0	588	0,136	0,226
Belgia	0	0	936	0,124	0,176
Bułgaria	0	0	.	.	.
Czechosłowacja	0	—	.	.	.
Dania	0	0	888	0,128	0,188
Finlandia	0	—	736	0,132	0,256
Francja	<i>W</i>	0	1003	0,139	0,189
Grecja	<i>W</i>	<i>W</i>	326	0,113	0,220
Hiszpania	<i>W</i>	0	299	0,090	0,176
Holandia	<i>W</i>	0	695	0,128	0,092
Irlandia	0	<i>W</i>	464	0,122	0,136
Islandia	0	0	964	0,090	0,267
Jugosławia	<i>W</i>	0	.	.	.
Malta	0	0	357	0,142	0,208
NRD	0	0	.	.	.
NRF	0	<i>W</i>	838	0,132	0,231
Norwegia	<i>W</i>	0	871	0,142	0,293
Polska	0	0	.	.	.
Portugalia	0	0	216	0,109	0,160
Rumunia	<i>W</i>	0	.	.	.
Szwajcaria	0	<i>W</i>	1195	0,114	0,217
Szwecja	<i>W</i>	<i>W</i>	1122	0,179	0,218
Węgry	0	<i>W</i>	.	.	.
W. Brytania	0	<i>W</i>	1005	0,167	0,154
Włochy	<i>W</i>	0	478	0,125	0,210
ZSRR	<i>W</i>	0	.	.	.

c. d. Tabeli 2

Kraj	Ustalenie		Dochód narodowy na mieszkańca w 1958 r. w dol. USA	W : P	I : P
	r. 1959	r. 1966			
Azja					
Birma	W	W	53	0,134	0,179
Cejlon	0	0	118	0,142	0,156
Cypr	0	—	457	0,204	0,160
Filipiny	W	—	187	0,086	0,082
Indie	0	W	64	.	.
Indonezja	W	W	81	.	.
Irak	W	W	161	0,176	0,184
Izrael	W	W	513	0,182	0,248
Jemen	0	W	.	.	.
Jordania	0	0	122	0,278	0,170
Kambodża	0	0	70	.	.
Korea Pd.	W	W	115	0,144	0,108
Laos	W	0	59	.	.
Liban	0	0	204	.	.
Malajzja	W	0	194	0,140	0,105
Pakistan	W	W	57	.	.
Singapur	W	W	418	.	.
Syjam	W	0	80	0,086	0,143
Syria	—	0	123	.	.
Taiwan	0	W	124	0,203	0,166
Turcja	0	0	178	0,124	0,139
Wietnam Pd.	W	0	91	0,171	0,081
Afryka					
Algeria	0	.	236	.	.
Czad	0	0	49	.	.
Dahomej	0	0	55	.	.
Etiopia	W	0	32	.	.
Gabon	W	—	206	.	.
Gambia	0	.	69	.	.
Ghana	0	W	145	0,087	0,173
Górna Wolta	—	W	35	.	.
Gwinea	W	.	83	.	.
Kamerun	W	.	85	0,138	0,105
Kenia	W	W	68	.	.
Kongo (Br.)	—	0	141	.	.
Kongo (K.)	W	W	71	.	.
Liberia	W	W	102	.	.
Libia	0	W	105	.	.
Malawi	W	0	30	0,165	0,117
Maroko	W	0	158	0,128	0,092
Niger	—	—	65	.	.
Nigeria	W	0	46	0,076	0,136
Rep. Malgaska	0	—	83	.	.
Rep. Środkowej Ameryki	—	—	87	.	.

Kraj	Ustalenie		Dochód narodowy na mieszkańca w 1958 r. w dol. USA	W : P	I : P
	r. 1959	r. 1966			
Senegal	W	W	146	.	.
Sierra Leone	—	—	60	.	.
Sudan	W	—	80	0,082	0,101
Togo	W	0	64	.	.
Tunezja	0	W	138	.	.
Uganda	W	—	60	.	.
Wybrzeże Kości Słoniowej	0	W	139	.	.
ZRA	W	0	96	.	.
ZR Tanzanii	W	W	52	0,097	0,142
Ameryka Północna i Środkowa					
Barbados	—	0	241	0,102	0,280
Dominikana	W	0	200	0,141	0,166
Gwatemala	W	W	536	0,079	0,114
Haiti	—	—	80	.	.
Honduras	—	0	169	0,094	0,119
Jamajka	0	0	317	0,091	0,212
Kanada	0	W	1503	0,139	0,235
Kostaryka	0	0	338	0,113	0,189
Kuba	0
Meksyk	W	—	272	0,045	0,142
Nikaragua	W	0	240	.	.
Panama	0	0	321	0,121	0,136
Salwador	—	0	207	0,103	0,118
USA	0	0	2115	0,180	0,175
Trinidad i Tobago	0	W	420	0,097	0,286
Ameryka Południowa					
Argentyna	W	W	470	0,870	0,169
Boliwia	W	W	96	0,094	0,136
Brazylia	W	0	247	0,138	0,159
Chile	W	W	344	0,103	0,096
Ekwador	W	.	164	0,117	0,133
Gujana	W	—	235	0,136	0,246
Kolumbia	—	0	188	0,059	0,166
Paragwaj	—	W	127	0,078	0,146
Peru	W	—	173	0,089	0,177
Urugwaj	0	0	440	0,087	0,113
Wenezuela	W	W	799	0,122	0,238
Australia i Oceania					
Australia	W	W	1126	0,094	0,241
Nowa Zelandia	W	W	1181	0,132	0,213

Obraz jest bardzo niejednorodny. Przymusowe oszczędzanie występuje w różnych okolicznościach. Czasem utrzymuje się przez pewien czas lub powtarza się w krótkich odstępach, zazwyczaj jednak jest procesem dość krótkotrwałym (wynika to również z danych tablicy 1). Przymusowe oszczędzanie może istnieć zarówno w krajach ubogich, rozwijających się, jak też w krajach zamożnych. Mogą mu towarzyszyć zarówno względnie wysokie, jak też niskie wydatki państwa i inwestycje. Przy bliższym zbadaniu zarysowują się jednak pewne prawidłowości. Klasyfikacja według istnienia czy nieistnienia przymusowych oszczędności w latach 1959 i 1966 dała wyniki następujące:

Tabela 3

Przymusowe oszczędzanie w latach 1959 i 1966

1959 r.		1966 r.		Razem
0	0	W	—	
0	21	14	5	40
W	20	22	7	49
—	6	2	4	12
Razem	47	38	16	101

W większości przypadków stan w 1959 r. był inny niż w 1966. Tylko w 47 przypadkach na 101 stan był ten sam w obu latach. Zmiana na sytuację przeciwną nastąpiła w 34 przypadkach. Jeżeli pominąć sytuację neutralną, to wnioski będą nieco inne: ten sam stan w obu latach występuje częściej (43 przypadków na 75) niż zmiana. Ale i to nie świadczy o długotrwałości procesu przymusowego oszczędzania. Zachodzi dość wyraźna zależność między istnieniem przymusowego oszczędzania i poziomem dochodu narodowego na mieszkańca.

Tabela 4

Przymusowe oszczędzanie a dochód narodowy

Dochód narodowy na 1 mieszkańca w 1958 r. w dol. USA	Odsetek krajów, w których istnieje przymusowe oszczędzanie
poniżej 100	20
100—199	36
200—499	42
500 i więcej	56

Wyższy poziom dochodu narodowego sprzyja powstawaniu przymusowego oszczędzania. Wynika to zapewne stąd, że przy wyższym dochodzie aparat finansowy jest bardziej rozwinięty, co ułatwia dokonywanie ope-

racji kredytowych, pociągających za sobą proces przymusowego oszczędzania. Oznacza to, że sytuacja przeciwna — przymusowe wydatkowanie — występuje częściej przy niskim poziomie dochodu narodowego, charakteryzuje zatem większość krajów rozwijających się.

Tabela 5

Przymusowe oszczędzanie a względna wielkość wydatków państwa i inwestycji

$W:P$	0	W	—	Razem	$I:P$	0	W	—	Razem
0,00—	—	1	—	1	0,05—	—	5	—	5
0,05—	5	11	3	19	0,10—	4	13	3	20
0,10—	14	17	2	33	0,15—	11	9	1	21
0,15—	2	5	—	7	0,20—	6	6	—	12
0,20—	2	—	—	2	0,25—	3	1	1	5
0,25—	1	—	—	1					
Razem	24	34	5	63	Razem	24	34	5	63

W miarę wzrostu względnej wielkości wydatków państwowych i inwestycji przymusowe oszczędzanie występuje coraz częściej. Zależność taka daje się łatwo uzasadnić. Z tego, co powiedzieliśmy na początku wynika, że przymusowe oszczędzanie pojawia się na skutek silnego wzrostu wydatków państwa lub inwestycji. Ale silny wzrost oznacza osiągnięcie względnie wysokiego poziomu tych wydatków. Stąd zależność między wielkością wydatków państwa i wielkością inwestycji a istnieniem przymusowego oszczędzania.

Dane tabeli 5 pozwalają ustalić, jaki element — wydatki państwa czy inwestycje — ma większe znaczenie dla powstawania przymusowych oszczędności. Wystarczy wyznaczyć średnią wielkość ilorazów $W : P$ i $I : P$ odpowiadających z jednej strony przymusowemu oszczędzaniu, a z drugiej przymusowemu wydatkowaniu.

Tabela 6

Średnie wartości ilorazów $W : P$ i $I : P$

Wyszczególnienie	$W:P$	$I:P$
Przymusowe oszczędzanie	0,108	0,167
Przymusowe wydatkowanie	0,088	0,128

Rozpiętość ilorazów $W : P$ jest mniejsza niż rozpiętość ilorazów $I : P$. Oznacza to, że wystarczy stosunkowo niewielka zmiana ilorazu $W : P$, aby sprowadzić zmianę sytuacji — z przymusowego oszczędzania na przymusowe wydatkowanie lub odwrotnie. Iloraz $I : P$ należałoby zmienić w silniejszym stopniu, żeby spowodować odwrócenie sytuacji. Wynika stąd, że oddziaływanie zmian wydatków państwa jest silniejsze niż od-

działywanie zmian rozmiarów inwestycji. Mówiąc inaczej, przymusowe oszczędzanie jest bardziej wrażliwe na zmiany wydatków państwa niż na zmiany inwestycji.

4. Wydaje się, że rozważania, jakie przedstawiliśmy i wyniki, do jakich doszliśmy na tej podstawie, uzasadniają zaproponowaną przez nas metodę stwierdzania przymusowego oszczędzania w oparciu o obserwację salda handlu zagranicznego. Metoda ta daje w znacznej większości przypadków prawidłowe ustalenia i pozwala na analizę procesu przymusowego oszczędzania nawet w krajach, które nie mają zbyt dobrze rozbudowanej statystyki. Otwiera to szerokie pole do badania powiązań między przymusowym oszczędzaniem a innymi zjawiskami. Dość wąsko zakrojoną próbę takiego badania przedstawiliśmy w części 3 naszego artykułu.

FORCED SAVINGS AND FOREIGN TRADE

Summary

In the article a measure of forced savings is derived and methods for ascertaining the presence of forced savings are given. The simplest of these methods uses data concerning the balance of external trade. It is shown that this method can be very useful and leads to valid conclusions even for developing countries with poor official statistics.

The interdependence of forced savings and other economic factors and processes is analysed. It is shown that forced savings occur more often in wealthier countries than in poor ones. Moreover forced savings are in general of short duration and are influenced by changes in current government expenditure to a higher degree than by changes in investments.